

Ευαγγελή Αρ. Ντάτση, *Τα Ισνάφια μας τα Βασιλεμένα. Τα Γιάννινα των μαστόρων και των καλφάδων*, Αθήνα 2006, Μουσείο Μπενάκη και εκδόσεις Γαβριηλίδης, σελ. 376*

Λένε πως, για να μιλήσεις ή για να γράψεις για ένα βιβλίο, πρέπει να έχεις απ' αυτό μιαν απόσταση, για να αποφύγεις ακριβώς αυτό που οι Γερμανοί θεωρητικοί της λογοτεχνίας ονομάζουν *Einfühlung* και οι Άγγλοι *empathy*, με άλλα λόγια την ενσυναίσθηση, την συναισθηματική ταύτιση ή αντιπαλότητα προς αυτό ή το δημιουργό του. Δεν θα συμφωνήσω καθόλου με την παραπάνω άποψη. Πιστεύω, λοιπόν, πως μπορεί κανείς να μιλήσει για οποιοδήποτε βιβλίο ή συγγραφέα, αρκεί να κάνει ρητές και πρόδηλες τις σχέσεις που τον συνδέουν με το(ν) κρινόμενο. Ξεκινώντας, λοιπόν, να μιλήσω για *Τα Ισνάφια μας τα Βασιλεμένα*, δηλώνω εξαρχής τους δεσμούς που με συνδέουν τόσο με το υποκείμενο της συγγραφής όσο και με το ίδιο το αντικείμενο του συγγράμματος. Κι αυτό, για να μπορέσετε και εσείς να κρίνετε, αν αυτά που θα ακολουθήσουν είναι απόρροια μιας στάσης συναισθηματικής ή δημοσιοσχεσίτικης (αρκετά συνήθους στην ελληνική κριτική), ή προϊόν μιας προσέγγισης που προσπαθεί να ιστορικοποιήσει όχι μόνο αυτό που η ίδια προσεγγίζει, αλλά και το υποκείμενο που την πραγματώνει

καθώς επίσης και το σημείο από το οποίο αυτή αφορμάται.

Η πρώτη μου, λοιπόν, πνευματική επαφή με την συγγραφέα του παρόντος και παρουσιαζόμενου συγγράμματος έγινε, όταν αναζητώντας κάποιο βιβλίο για το λαϊκό πολιτισμό, το μάτι μου εντελώς τυχαία έπεσε (και αγόρασα) το προηγούμενο βιβλίο της, την *Ποιητική του Λαϊκού Πολιτισμού*. Διαβάζοντάς το η έκπληξή μου υπήρξε διπλή. Κατά πρώτον, για την ποιότητα και τη σαφήνεια του λόγου, το λάγαρο ύφος γραφής και την επιστημονικά συγκροτημένη παρουσία του. Το δεύτερο σκέλος της έκπληξής μου είχε να κάνει με το γεγονός πως στο χώρο της κριτικής, σε αυτό που ο Jürgen Habermas ονομάζει δημόσια σφαίρα (*Öffentlichkeit*), δεν είχε (και δεν έχει) γραφτεί σχεδόν τίποτε για το βιβλίο, την ίδια στιγμή που για άλλα πιο πρόχειρα, μοδάτα ή καλά δικτυωμένα εγχειρήματα περισσεύουν οι διθύραμβοι και οι θριαμβευτικές ιαχές. Ας είναι κι έτσι...

Αλλά αυτό που κάνει ίσως πιο δύσκολη αλλά και, ταυτόχρονα, προκλητική την κριτική μου ενασχόληση με το συγκεκριμένο βιβλίο είναι το ίδιο το αντικείμενό του:

* Κείμενο που διαβάστηκε στην παρουσίαση του βιβλίου στα Γιάννινα τις 31 Μαρτίου 2008.

Τα Γιάννενα δηλαδή
στο χιόνι και στον άγριο καιρό
γυάλινα και μαλαματένια

καταπώς τα θέλει ο πατριώτης μας ποιητής και στον αργαλειό της παιδικής μου μνήμης, γέλιο παραμυθένιας πολιτείας, λυγμός της Νεραΐδας της λίμνης, στημόνι στην πολύχρωμη βελέντζα της δικής μας μικρής ιστορίας. Γιατί, μεγαλώνοντας σε ένα ορεινό θεσπρωτικό χωριό, εδώ αντίπερα, κατά Ντουσκάρα μεριά, τα Γιάννενα ήταν για εμάς η άκρη, η μέση και ταυτόχρονα και η στέγη του κόσμου. Μύρια ακούσματα, μνήμες, βλέμματα, διαβάσματα επιπλώνουν τούτη τη σχέση: Ο πάππου-Θανάσης να οδηγεί τα ζυγούρια του για πούλημα στους χασάπηδες και τους ζωέμπορους τούτης της πόλης, η βάβω-Λένη με την αγορασμένη, εδώ παρακάτω, μαντήλα της, κι άλλοι και άλλες, και εγώ ανάμεσά τους, παιδάκι πράμα, ύστερα από 10 ώρες δρόμο με το μουλάρι, νιώθοντας λίγο σαν εκείνον τον χρηστοβασιλικό Κουτσογιάννη, στο Χάνι της κυρα Μαρίας ψάχνοντας για γιατρό για να μου «ξανακολλήσει», όπως λέγαμε τότε, το σπασμένο μου χέρι.

Αλλά δεν είμαι εδώ για να μιλήσω για τις παιδικές μου μνήμες, αλλά για το συγκεκριμένο βιβλίο. Κι αν μίλησα γι' αυτές, ήταν μονάχα για να δηλώσω από ποιον συγκεκριμένο ορίζοντα προσδοκιών και με ποιο βάρος έγινε η πρώτη ανάγνωσή του.

Στη δεύτερη, πάντως, πιο αποστασιοποιημένη ανάγνωση, το πρώτο που διαπίστωσα ήταν ότι η συγγραφέας απέφυγε με επιτυχία αυτό που εμένα παρ' ολίγον να με εκτροχιάσει μόλις προηγουμένως. Κατόρθωσε δηλαδή, χρησιμοποιώντας με έναν πειθαρχημένο τρόπο μεθόδους και εργαλεία ενός πλήθους επιστημονικών κλάδων, «πειθαρχιών», όπως τις λέμε, μια εξαντικειμενικευμένη θεώρηση της οντολογίας ενός «πράγματος» (αλήθεια πώς αλλιώς να

ονοματίσω μια πόλη και την ιστορία της;) που σε καμιά περίπτωση δεν είναι αντικείμενο, αλλά ζωντανό είναι και γίνεσθαι γεμάτο φωνές, ανθρώπους, μνήμη, ιστορία, ανάγκες, όνειρα, σιωπή. Και, μάλιστα, τούτο γίνεται δίχως καθόλου να βαραίνει το πρόσωπο της γραφής από τα θεωρητικά «μαλάματα», αφού η συγγραφέας φαίνεται να ξέρει καλά, μαζί με τους Αντόρνο-Χορκχάιμερ, πως «η ταξινόμηση είναι όρος της γνώσης και όχι γνώση – η γνώση με τη σειρά της διαλύει την ταξινόμηση»¹.

Βέβαια, το συναίσθημα υπάρχει και κυλάει υπόγεια, υπόρρητα, υποδόρια, υπολίμνια θα 'ταν το σωστότερο, χωρίς καθόλου να επηρεάζει όμως την επιστημονική συλλογιστική και στοχοθεσία, χωρίς να γίνεται υγρή σαν τη λίμνη νοσταλγία ή δάκρυ για το ανεπίστρεπτο, αφού το ξέρουμε πια, μέσα απ' το στίχο του Νίκου Καρούζου, πως τα «δάκρυα σκορπίζουν ομορφιά, [...] μα φέρνουν όμως και μύξα στους ανθρώπους». Πρόκειται για ένα συναίσθημα συγκρατημένο, επενδυμένο με γνώση που καταφέρνει να αναδείξει και να υπογραμμίσει το πιο σημαντικό που αποπνέουν οι χώροι που κατοικήθηκαν και κατοικούνται από τη ζωή: δηλαδή ουσίες, παρουσίες, απουσίες και εξουσίες και, ακόμη, τη μνήμη, τις φωνές, τα γέλια, το θρήνο, τα έργα και τα λόγια των ανθρώπων, ή, αλλιώς, την υγρή νοτιά των ανθρώπινων προσώπων και προσωπείων, την ανθρωπίλα και την ιστορικότητα ενός συγκεκριμένου χρονότοπου.

Και είναι ακριβώς αυτή η ιστορικά επεξεργασμένη ανθρωποφιλία που βοηθά τη συγγραφέα στην προσπάθειά της να διασώσει το πιο τίμιο, καταπώς θα έλεγε ο Καβάφης: τις μορφές των «σιωπηρών υποκειμένων» που 'χτίσαν όχι τις Θήβες τις εφτάπυλες, αλλά της γλυκιάς πόλεως των Ιωαννίνων τον πλούτο, το κλέος και τη φήμη. Και πίσω από τις μορφές και τα ροζιασμένα τους χέρια, η συγγραφέας, ως

οιονεί χειρομάντης της ιστορίας, αναζητάει στις παλάμες του χρόνου όχι τη μοίρα, αλλά ένα παρελθόν καταπνιγμένο, λογοκριμένο, καταπλακωμένο από εκείνη την αδυσώπητη ιστορική λογική που αναδεικνύεται στη σοφή φράση του κυρ Πέτρου του καμπανά (που παρατίθεται στο βιβλίο): «άλλοι πολεμάν, άλλοι δοξάζονται».

Βέβαια, σε αυτή την προσπάθεια τού να κάνει τη σιωπή να μιλήσει, να δώσει το λόγο σε αυτούς που τους έχουν στερήσει την πρόσβαση στο δημόσιο λόγο, να «βουρτσώσει το σανίδωμα της ιστορίας κόντρα στα νερά του», η συγγραφέας έχει αρκετούς φανερούς και κρυφούς δασκάλους. Όπως, π.χ., τον συγγραφέα στον οποίο ανήκει το πρόταγμα της προηγούμενης φράσης. Γράφει, λοιπόν, ο Βάλτερ Μπένγιαμιν (αυτός είναι ο συγγραφέας που αιτείται το ξύστρισμα της λογικής και του α-λόγου της ιστορίας ανάτριχα²) σ' ένα απόσπασμα από το *Για την έννοια της Ιστορίας* που, στην ουσία, είναι σαν να διευρύνει τη φράση του μάστρο Πέτρου που διαβάσαμε μόλις προηγουμένως:

Όποιοι κέρδισαν μέχρι σήμερα τη νίκη, παρελαύνουν στη θριαμβευτική πομπή που μεταφέρει τους σημερινούς κυρίαρχους πάνω σε όσους βρίσκονται στο έδαφος συντριμμένοι. Τα λάφυρα συνοδεύουν, όπως συνηθιζόταν πάντοτε, τη θριαμβευτική πομπή. Χαρακτηρίζονται ως πολιτιστικά αγαθά. Αυτά θα πρέπει να συναντήσουν στο πρόσωπο του ιστορικού υλιστή έναν αποστασιοποιημένο παρατηρητή. Γιατί τα πολιτιστικά αγαθά που υποπίπτουν στην αντίληψη του έχουν γι' αυτόν, όλα χωρίς εξαίρεση, μια καταγωγή, που δεν μπορεί να τη σκέφτεται χωρίς φρίκη. Δεν οφείλουν την ύπαρξη τους μόνον στον κόπο των μεγαλοφυϊών, που τα δημιούργησαν, αλλά και στον ανώνυμο κα-

ταναγκαστικό μόχθο των συγχρόνων τους. Δεν υπάρχει ποτέ μια μαρτυρία πολιτισμού που να μην είναι ταυτόχρονα μια μαρτυρία βαρβαρότητας³.

Ο άλλος δάσκαλος που, μαζί με τον Αντόνιο Γκράμσι, καταμαρτυρείται με συχνότητα στο ίδιο το βιβλίο είναι ο Μιχαήλ Μιχαήλοβιτς Μπαχτίν. Βάζω τη δασιά ηπειρώτικη φωνή μου στα δικά του τα λόγια καθώς διαβάζω ένα κομμάτι από το επιλογικό τμήμα της κλασικής του εργασίας για τον Ραμπελαί και το λαϊκό πολιτισμό:

Φωτίζοντας περασμένες εποχές πολύ συχνά είμαστε υποχρεωμένοι να «πιστέψουμε την κάθε εποχή μέσα από τις δικές της λέξεις», δηλαδή να πιστέψουμε σε ένα μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό, αυτό που λένε οι επίσημοι ιδεολόγοι της, μιας και δεν ακούμε τη φωνή του λαού, δεν μπορούμε να βρούμε ούτε να αποκρυπτογραφήσουμε την καθαρή και χωρίς προσμείξεις έκφρασή του⁴.

Αυτή τη φωνή του λαού, προσπαθεί, λοιπόν, να ανασύρει το βιβλίο, αυτόν ακριβώς το λογοκριμένο, απωθημένο λόγο των σιωπηρών υποκειμένων, λόγος που όταν δεν συμπιέζεται ντροπαλός και ντροπισμένος στα κατώγια και τα καταγώγια της ιστορίας «καλαϊζεται» από τον κασσίτερο μιας ρομαντικής, εξιδανικευτικής λαογραφικής θεώρησης που βλέπει το λαό ως μια υπερβατική ανιστορική συλλογικότητα, ως μια αιθέρια και άυλη ύπαρξη δίχως χέρια και πρόσωπο, δίχως λόγο και μάτια, δίχως σώμα, καρδιά και στομάχι. Όμως, ακόμη και στην επιστημονική προσέγγιση του ρόλου αυτών των «σιωπηρών υποκειμένων», υπάρχουν δυο διαμετρικά αντίθετες θεωρήσεις: η πρώτη απ' αυτές βλέπει αυτά τα υποκείμενα κυριολεκτικά ως υπο-

κείμενα (πράγματα δηλαδή που υπό-κεινται) δέσμια κι αιχμάλωτα σε δομές, αδυσώπητους θετικιστικούς νόμους ή στις γραφές εμμενών κι υπερβατικών κειμένων, ως αδρανή δηλαδή αθύρματα στον φαταλιστικό πεντοζάλη της ιστορικής μοίρας με σχεδόν καμιά δυνατότητα αυτοτελούς δράσης, παρέμβασης ή αντίστασης. Η αντίθετη άποψη, χαρακτηριστική ενός ιδεαλιστικού βολονταρισμού, τα θεωρεί ως υποκείμενα απολύτως ελεύθερα, που δημιουργούν ιστορία χωρίς καθόλου να περιορίζονται, προσδιορίζονται, επικαθορίζονται από την ίδια, κάπως σαν εκείνο το κλεφτόπουλο του δημοτικού τραγουδιού, που χορεύει και τραγουδάει ανενόχλητο στις ράχες, στα σελώματα, στις λακειές και στα προσήλια της ιστορίας. Η συγγραφέας ακροβατεί με περισσή ευστάθεια και ισορροπία στο σχοινί που οριοθετούν αυτές οι αντιθετικές και εξ ίσου ανιστορικές προσεγγίσεις, ανάμεσα δηλαδή στη μυθοποίηση της ελευθερίας και τη μυθοποίηση της ανάγκης. Χωρίς δηλαδή να εξιδανικεύει με έναν ιδεαλιστικό τρόπο το ρόλο των ιστορικών (σιωπηρών ή ηχηρών) υποκειμένων, κι από την άλλη δίχως να τα συμπιέζει μέσα στο «σιδερένιο κλουβί» μιας αυστηρής, καρτεσιανά γεωμετρικής θα έλεγα, αντικειμενικότητας. Στην ουσία, η θεώρησή της έρχεται να συμφωνήσει από τους δικούς της δρόμους και τη δική της προσωπική συλλογιστική, με αυτήν του μεγάλου Γάλλου στοχαστή Πιερ Μπουρντιέ, ο οποίος βλέπει τα κοινωνικά υποκείμενα ως δομημένα και, ταυτόχρονα, –υπό συγκεκριμένους ιστορικούς όρους– ως δομούντα και δομοποιά. Το παρακάτω απόσπασμα του βιβλίου είναι διαφορετιστικό πάνω σε αυτό:

Θεσμοί όπως ο γάμος, η οικογένεια και η συγγένεια, ο γιορταστικός χρόνος, η συμπεριφορά απέναντι στο θάνατο, αν και νομιμοποιούνται από τους επίση-

μους θεσμούς, αφήνουν –για διάφορους λόγους– επαρκή περιθώρια για πολιτισμικές συμπεριφορές αυτόνομου χαρακτήρα⁵.

Μου φαίνεται όμως πως αρχίζω να βαραίνω υπερβολικά τούτη την πράξη ομιλίας με περίσσια θεωρητικά «μαλάματα». Αγάλια-αγάλια, λοιπόν, να κλείνω, με δυο μικρές παρατηρήσεις. Η πρώτη, λίγο προσωπική. Καθώς ξαναδιάβαζα τούτο το βιβλίο, για να γράψω αυτό που εδώ τώρα λέγεται, αναζήτησα και είχα δίπλα μου, κάτι σαν παράλληλα κείμενα που λένε σήμερα στο σχολειό, δύο άλλα βιβλία. Το πρώτο, όπως θα του υποπτευθήκατε ήδη, ήταν *Το τέλος της μικρής μας πόλης του Δημήτρη Χατζή*. Το άλλο ήταν *Οι άορατες πόλεις του Ίταλο Καλβίνο* απ' όπου και διαβάζω ένα μικρότατο απόσπασμα:

«Οι πόλεις, όπως τα όνειρα,» [λέει ο Μάρκο Πόλο συνομιλώντας με τον Κουμπλάι Χαν] «είναι χτισμένες με επιθυμίες και φοβίες, παρότι το νήμα που τις συνδέει είναι μυστικό, οι κανόνες τους παράλογοι, οι προοπτικές παραπαιστικές, και κάθε πράγμα κρύβει ένα άλλο πράγμα. [...] Από μια πόλη δεν απολαμβάνεις τα επτά ή τα τριάντα επτά θαύματα, αλλά την απάντηση που δίνει σε κάποιο ερώτημα σου». «(Η) [απαντά ο Χαν] «το ερώτημα που σου θέτει αναγκάζοντάς σε να απαντήσεις, όπως η Θήβα δια του στόματος της Σφίγγας»⁶.

Καθώς διάβαζα λοιπόν το παραπάνω απόσπασμα, σκέφτηκα πως η κυρία Ντάτση με τούτο το βιβλίο μοιάζει να απαντά με έναν εύστοχο και αποστομωτικό τρόπο στο ερώτημα της Σφίγγας και της πολιτείας και της ιστορίας. Ευστοχία που, πέρα από την επιστημονική, βιωματική και

πολιτική της σκευή και κληρονομιά, θα πρέπει να οφείλεται και στο ότι φαίνεται να πήρε υπόψη, με τον δικό της τρόπο, εκείνα τα καταληκτήρια λόγια του Γιώργου Σεφέρη από τον λόγο του στη Σουηδική Ακαδημία:

Όταν στο δρόμο της Θήβας, ο Οιδίπους συνάντησε τη Σφίγγα, κι αυτή του έθεσε το αίνιγμά της, η απόκριση του ήταν: ο άνθρωπος. Τούτη η απλή λέξη χάλασε το τέρας. Έχουμε πολλά τέρατα να καταστρέψουμε. Ας συλλογιστούμε την απόκριση του Οιδίποδα⁷.

Και είπα πριν «με τον δικό της τρόπο», για να μην κατηγορηθώ και εγώ και η συγγραφέας για γλυκανάλατο κι απονευρωμένο ουμανισμό, αφού ο άνθρωπος του οποίου τα έργα και τις ημέρες περιγράφει, αναλύει, διερευνά η συγγραφέας, δεν είναι ένας ανιστορικός Homo universalis, ο Άνθρωπος με κεφαλαίο, όπως γράφαμε στις σχολικές μας εκθέσεις, αλλά ο συγκεκριμένος ιστορικός άνθρωπος που, με τα λόγια εκείνου του γερμανού φιλοσόφου από τους (κάποτε λατινιστί ονομαζόμενους) Τρεβήρους, δεν είναι παρά το σύνολο όλων του των κοινωνικών του σχέσεων.

Η δεύτερη –και τελευταία– παρατήρηση παίρνει αφορμή από την πρώτη πρόταση με την οποία ξεκινάει το βιβλίο. Γράφει, λοιπόν, η συγγραφέας πως το βιβλίο είναι τα τροφεία στην πόλη που τη φιλοξένησε για σχεδόν μισόν αιώνα. Φυσικά, εγώ δεν μπορώ να ξέρω ποια χρωστάει, και πόσο και σε ποιαν. Φαντάζομαι πάντως, πως η πόλη, «βαθιά ευγνωμονούσα», όπως γράφανε κάτι παλιές λιθογραφίες, θα θέλει και θα ελπίζει και σε άλλα, όχι βέβαια ως αντιμισθία, αλλά ως περίσσειμα, όπως λέγαμε στα συσσίτια της παιδικής μας μνήμης.

Γι' αυτό όμως που εγώ είμαι σίγουρος είναι πως αν τα γύρω βουνά, κι αυτό ενάντια στο γλυκό στίχο του ποιητή που τα θέλει αμίλητα, αυτά που είδαν να αντικαθρεφτίζονται στα νερά της λίμνης τόσες και τόσες ιστορίες, τόσες και τόσες απορίες, αν λοιπόν αυτά τα βουνά μπορούσαν (όπως στα δημοτικά τραγούδια μας) να αποκτήσουν ανθρωπινή ομιλία θα λέγανε:

Σ' ευχαριστούμε Ευαγγελή Ντάτση του Αριστείδη και της Κυριακής, γιατί ανάσυρες από το βυθό της λήθης και της λίμνης

το σβησμένο αχό από τα αμόνια και τον πόνο των χαλκωματάδων,

τις ανάριες ντουφεκιές των στερνών κυνηγών-ταμπάκων,

τα λόγια και τους χτύπους από καμπάνες και καμπανάδες,

το άγγιγμα από ρούχα παλιακά που πήραν το σχήμα της παρουσίας απόντων σωμάτων,

τις τίμιες μορφές τις εγχάρακτες κι ανάγλυφες στην ανθεκτική επιφάνεια ευγενών και ταπεινών μετάλλων,

θροίσματα κλαριών από ένα δάσος φωνών ιδανικών και αγαπημένων

και, ακόμη,

τη σιωπή και το κλάμα, το λόγο, τη χαρμολύπη και το μόχθο ανθρώπων που κάποτε υπήρξαν και που υπάρχουν πάντα γύρω μας και μέσα μας σαν άγγιγμα, σαν μνήμη, σαν έργο, σαν κτίσμα, σαν γη, σαν αγέρας που 'ρχεται απ' το Μιτσικέλι, σαν σφυγμός από έναν χρόνο ανοιχτό και ποτέ συντελεσμένο ή τελεσίδικο, σαν αυτόν ακριβώς που πάλλει ακατάπαυτα στο γέρι-κο ρολόι του Αρχιμαντρείου και στις υπόγειες και υπολίμνιες φλέβες τούτης της πολιτείας.

Βασίλης Αλεξίου

Σημειώσεις

1. *Η Διαλεκτική του Διαφωτισμού*, μτφρ. Ζ. Σαρίκας, Αθήνα 1986, σ. 253.

2. Έτσι μεταφράζουν το «Der historische Materialist [...] betrachtet es als seine Aufgabe, die Geschichte gegen den Strich zu büsten»: «Ο ιστορικός υλιστής [...] θεωρεί έργο του να ξυστρίζει την ιστορία ανάτριχα» του μπενγιαμινικού κειμένου οι Γ. Φαράκλας- Α. Μπαλτάς: Βάλτερ Μπένγιαμιν «Για την έννοια της Ιστορίας», *Ο Πολίτης*, τχ. 43, 21 Νοεμβρίου 1997, σ. 33.

3. Βάλτερ Μπένγιαμιν, *Θέσεις για τη φιλοσοφία της ιστορίας*, μτφρ. Μ. Παράσχης, Αθήνα, 1983, σ. 11. (Τροποποίησα ελαφρά

την, στην προηγούμενη πρόταση αναφερόμενη, μεταφραστική εκδοχή παίρνοντας υπόψη τόσο την παραπάνω αναφερθείσα μετάφραση των Φαράκλα-Μπαλτά, όσο και το γερμανικό πρωτότυπο «Über den Begriff der Geschichte», Walter Benjamin, *Gesammelte Schriften*, Φραγκφούρτη 1974, Τόμος I.2, σσ. 691-704)

4. Μ. Bajtín, *La cultura popular en la Edad Media y en el Renacimiento. El contexto de François Rabelais*, (ισπ. μτφρ.) Μαδρίτη 1987, σ. 429.

5. Σελίδα 156 του βιβλίου.

6. *Οι άορατες πόλεις*, μτφρ. Α. Χρυσοστομίδης, Αθήνα 2004, σ. 66.

7. *Δοκιμές*, 2ος τόμος, Αθήνα (5η εκδ.) 1984, σ. 161.

Η ηθικά υπεύθυνη στάση του θεωρητικού:
Βασίλης Αλεξίου, *Λογοπραξίες. Θεωρητικές προβολές στη λογοτεχνία και τη γλώσσα*, Παπαζήσης, Αθήνα, 2008, σ. 335

Κατά μία παράξενη συγκυρία, η εγχώρια εκδοτική παραγωγή των τελευταίων ετών στον χώρο της Θεωρίας Λογοτεχνίας και της Πολιτισμικής Κριτικής ευτύχησε να εμπλουτιστεί με μια σειρά από σημαντικές μελέτες σχετικές με το έργο του Mikhail Bakhtine. Πρωτότυπες ή μεταφρασμένες, αυτοτελείς ή εντεταγμένες σε ανθολογίες θεωρητικών κειμένων και σε πρακτικά συνεδρίων, επιτυγχάνουν να αναδείξουν την μέχρι πρόσφατα παραγνωρισμένη στον τόπο μας μπαχτινική συμβολή στη διαμόρφωση του τοπίου της σύγχρονης πολιτισμικής θεωρίας. Η αξία των μελετών αυτών έγκειται αφενός στην ουσιαστική εξοικειώσή τους με την θεωρητική επικαι-

ρότητα του εν λόγω γνωστικού πεδίου (πβ. ενδεικτικά τις μελέτες του Ken Hirshkor και της Ann Jefferson στον τόμο *Μεταμαρξιστικά ρεύματα στην αισθητική και στη θεωρία της λογοτεχνίας* (2004), σε μετάφραση, εισαγωγή και επιμέλεια του Φώτη Τερζάκη) και αφετέρου στον διάλογο που υποβάλλουν, ρητά ή υπόρητα, τις θέσεις του Ρώσου θεωρητικού με αυτές άλλων διανοητών του εικοστού αιώνα, όπως *Η Αναγέννηση του νοήματος*, της Χρύσης Καρατσινίδου (2005), ή ακόμη, οι σχετικές με τη μπαχτινική θεωρία μελέτες του τόμου *Λογοτεχνία - Διαλογικότητα - Ψυχολογία*, των εκδόσεων Ατραπός (2007).

Στη χορεία των έργων αυτών, οι Λογο-